

MEKÂRİMU'L-AHLÂK -3-

–AHLÂK NEDİR?–

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a, salât ve selam ahlâkıyla bizlere örneklik eden Rasûlullah'a, ve O'nun kutlu âl ve ashabına olsun.

Ahlâkın ne olduğunu iyi bir şekilde bilmeden ahlâkla alakalı konuşmak veya okumalar yapmak doğru değildir. Çünkü bu bizi hem yaşantımızla alakalı yanlış sonuçlara hem de insanları değerlendirirken hatalı neticelere ulaştıracaktır. Maalesef nice insanımız, hatta nice bilinçli kardeşimiz var ki, ahlâkı şeriatın tanımladığı şekilde bilmemekte, kulaktan dolma bilgilerle veya şahsî bazı değerlendirmelerle ahlâkı tanımlamaktadırlar. Böyle olunca da insanları yanlış bir biçimde ahlâklı-ahlâksız ayırımına tabi tutmaktadırlar. Bu kardeşlerimize “ahlâk” denilince akıllarında sadece bazı davranışlar ya da bazı söz ve filler canlanmaktadır. Bir insanın eli ayağı düzgünse, şekli şemai yerindeyse, saç sakalı varsa, oturmasını kalkmasını becerebiliyorsa, konuşmalarında kibarsa, o insanı ahlâklı kabul etmektedirler. Oysa el ayak düzgünlüğünün, şemai güzelliğinin, saç-sakalın ve konuşma becerisinin ahlâkla bir alakası yoktur. Konuşmalarında güzel olan, saç sakalı bulunan nice insan vardır ki, ahlâksızlıkta kâfirlerle bile taş çıkarmaktadırlar. Bunlara sahip olmayan niceleri de vardır ki, sahabe gibi üstün ve yüce bir ahlâka sahiptirler.

Şair der ki:

لَيْسَ الْجَمَالُ بِأَثْوَابٍ تُزِينُنَا إِنَّ الْجَمَالَ جَمَالُ الْعِلْمِ وَالْأَدَبِ
لَيْسَ الْيَتِيمُ الَّذِي قَد مَاتَ وَالِدُهُ إِنَّ الْيَتِيمَ يَتِيمُ الْعِلْمِ وَالْأَدَبِ
“Güzellik bizleri süsleyen elbiselerle değildir,
Asıl güzellik ilmin ve edebin güzelliğidir.
Yetim, babası ölen değildir,
Asıl yetim, ilim ve edepten yoksun olandır.”¹

Bir diğeri şöyle der:

هَلْ يَنْفَعُ الْفَتْيَانَ حُسْنَ وَجُوهِهِمْ إِذَا كَانَتِ الْأَخْلَاقُ غَيْرَ حَسَانٍ؟
“Gençlere yüzlerinin güzelliği fayda mı verir,
Ahlâk(ları) güzel olmadıktan sonra?”²

Abbasiler döneminin meşhur şairlerinden Mütenebbi de şöyle der:

وما الحسن في وجه الفتى شرفاً له إذا لم يكن في فعله والخلاق
“İşinde ve ahlâkında olmadığı zaman,
Gencin yüzündeki güzellik onun için bir şeref değildir.”³

¹ Bkz. “el-Ahlâku'l-Fâdile”, Abdullah er-Ruhaylî, sf. 100.

² Aynı yer.

³ Şerhu Dîvani'l-Mutenebbî, sf. 280.

Demek ki meselenin saydığımız bazı fizikî özelliklere sahip olmakla doğrudan bir alakası yoktur. Asıl mesele kalptir ve kalpte perçinlenmiş güzel vasıflardır. Bu olduğunda, zaten otomatik olarak insanın söz ve davranışları da ister istemez düzgün ve güzel olacaktır.

Bilinmelidir ki, insan başka özellikleriyle değil, ancak ahlâkıyla insandır. Ve yine o, ancak kendisinde bulundurduğu ahlâkî değerler kadar değerlidir. Ne kadar ahlâkî fazilet ve erdemli davranışlarla bezenmişse, işte o kadar kıymetlidir. İnsanlık nezdinde bunun haricinde hakiki değer ve gerçek kıymet yoktur. Diğer değer ve kıymetler nispi ve görecelidir. Kimilerine göre güzelken, kimileri nazarında güzel değildir. Ama erdemli davranışlar ve ahlâkî güzellikler –hangi dine mensup olursa olsun– herkesçe güzel ve hoş kabul edilir. Bu nedenle, insanlar arasında ancak bunlarla temayüz etmeli, bunlarla değerli olmaya çalışmalıyız. Bunların haricinde bir değer ve kıymet kaynağı aramamalıyız.

Bazı insanlar, ahlâkî meziyetlerin dışındaki bazı şeylerde değer ararlar. Mesela kimileri cesarete değer arar, kimileri güçte; kimileri güzellikte arar, kimileri parada... Kimileri de daha farklı şeylerin peşinde koşarak onu bulmaya çalışır. Tüm bunlar boş bir çabadan başka bir şey değildir; çünkü “gerçek değer” kabul edilen bu şeylerin hepsi kısmen ya da daha iyi bir şekilde bazı varlıklarda da vardır. Örneğin aslan daha cesurdur. Deve daha tahammülkârdır. Fil daha güçlüdür. Karun daha zengin, falanca kâfir daha güzel, filanca dinsiz daha yakışıklı, feşmekanca gavur daha çekicidir...

İbn Hazm *rahimehullah* der ki:

“Akıllı kimse; yırtıcıların, hayvanların veya cemadatın kendisinden daha üstün olduğu vasıflara sevinmez. Akıllı kimse ancak Allah’ın kendisini yırtıcılardan, hayvanlardan veya cemadattan ayırt ettiği değerli vasıflarda önde oluşuna sevinir. Dolayısıyla her kim, Allah için kullanması gereken yerin dışında kullandığı cesaretiyle seviniyorsa, bilsin ki kaplan ondan daha atılğan; aslan, kurt ve fil ondan daha cesurdur. Her kim, bedeninin kuvvetiyle seviniyorsa, bilsin ki katır, öküz, boğa ve fil beden ondan daha güçlüdür. Her kim, ağırlıklara dayanıklılığıyla seviniyorsa, bilsin ki eşek ondan daha dayanıklıdır. Her kim, hızlı koşuşuyla seviniyorsa, bilsin ki köpek ve tavşan ondan daha süratlidir. Her kim, sesinin güzelliğiyle seviniyorsa, bilsin ki birçok kuş ondan daha güzel seslidir. Birçok çalgı aletinin sesi de onunkinden daha çok haz vericidir. Hayvanların daha önde olduğu bu vasıflar hususunda övünmenin ve sevinmenin ne anlamı var ki? Ama kimin ahlâkî vasıfları üstün, ilmi geniş, ameli güzel olursa, işte sevinen buna sevinir; çünkü onu bu vasıflarında ancak melekler ve hayırda öncü olan insanlar geçebilir.”⁴

Dediğimiz gibi bunların hiçbirisi gerçek değer değildir; çünkü bizden daha düşük olan varlıklarda, hem de çok çok daha iyisiyle vardır.

İşte bizim gerçek anlamda “değer” ve “kıymetin” ne olduğunu iyi bir şekilde idrak edebilmemiz için öncelikle ahlâkın tanımını ve onun şeriat nazarında ne anlama geldiğini doğru olarak bilmemiz gerekmektedir. Bu olmadan insanlar hakkında hatalı müspet ve menfî değerlendirmeler yapmamız kaçınılmazdır.

O halde şimdi gelin, beraberce ahlâkın ne olduğunu öğrenmeye çalışalım. Öncelikle ahlâkın sözlük ve ıstılahî anlamını, ardından da Selef’in bu kavramı nasıl tanımladıklarını görelim.

⁴ el-Ahlâku ve’s-Siyer fî Mudâvati’n-Nefs, İbn Hazm, sf. 18, 19.

Ahlâkın Tanımı

“Ahlâk” kelimesi sözlükte; *“insanın doğası, tabiatı, yapısı, huyu, yatılışında bulunan fitri özellikleri”* gibi anlamlara gelmektedir.⁵

İstilahta ise farklı tanımlar yapılmıştır. Örneğin İmam Mâverdî *rahimehullah* bunu şu şekilde tarif etmiştir:

*“Normal şartlarda dışa yansıyan, gerekli görüldüğünde ise baskı altına alınabilen gizli iç-güdülerdir.”*⁶

Başka âlimlerimizin de farklı tanımları vardır. Biz bu tanımlarla okuyucunun zihnini dağıtmak istemiyoruz. Ancak akılda daha iyi kalmasını sağlamak için bu tanımları şu şekilde özetleyebiliriz: *“İnsanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan mânevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya konan iradeli davranışlar bütünü”*dür.

Veya daha da basit bir ifadeyle: *“İnsanın nefsinin taşıdığı vasıflar”*dır. Bu vasıflar iyi olabileceği gibi, kötü de olabilir. Eğer nefsin taşıdığı vasıflar şeriat açısından iyi ve güzel kabul edilmişse, ona *“güzel ahlâk”* denilir. Şayet bu vasıflar şeriat açısından çirkin kabul edilmişse, ona da *“kötü ahlâk”* denilir.

Bu tanım, ahlâkla alakalı akılda tutması kolay olan en sade ve en öz tanımdır.

Bununla birlikte ahlâk hakkında daha kapsamlı ve daha detaylandırıcı bir tanım daha vardır ki, bu tanım gerçekten ahlâk hakkında yapılmış belki de en güzel ve en mükemmel tanımdır. Onu *“et-Ta’rîfât”* adlı kıymetli eserinde Seyyid Şerif Cürcanî *rahimehullah* yapmıştır. Der ki:

“Ahlâk; nefiste köklü bir şekilde yer etmiş bir durumdur ki, (insanın tüm) eylem ve davranışları, herhangi bir düşünmeye ihtiyaç duymaksızın kendiliğinden ve kolaylıkla ondan meydana gelir. Eğer bu hâl, akıl ve şeriat açısından güzel olan eylem ve davranışların kolaylıkla meydana gelmesine el veriyorsa, “güzel ahlâk” diye adlandırılır. Şayet kendisinden çirkin sayılan fiiller sâdır oluyorsa, (davranışların) kaynağı sayılan bu hâle “kötü ahlâk” ismi verilir.

Tanımda ahlâk için *“nefiste köklü bir şekilde yer etmiş bir durum”* dedik; çünkü kendisinden ara sıra maddî fedakârlıkta bulunma eylemi meydana gelen kişiye, –bu vasıf nefsinde köklü bir şekilde yer etmediği sürece– *“Bunun ahlâkı cömertliktir”* denilmez.

Aynı şekilde öfke anında büyük uğraş ve çaba sonucu susmayı anca becerebilen kişiye *“Bunun ahlâkı yumuşaklıktır/hilimdir”* denilmez.

*Ahlâk; bir işi mücerret olarak “yapmaktan” ibaret değildir; çünkü ahlâkı cömertlik olan nice insan vardır ki, kimi zaman malı olmadığı için bazen de başka bir sebepten dolayı harcama yapamaz. Ahlâkı cimrilik olan nice insan da vardır ki, bir sebebe binaen veya riya için harcar da harcar.”*⁷

⁵ “Ahlâk” kelimesi Arapçada *“حُلُقٌ/huluk”* kelimesinin çoğuludur. *“Yaratılış”* anlamına gelen *“حَلَقٌ/halk”* kelimesi ile aynı köke mensuptur. *“حَلَقٌ/Halk”* kelimesi, insanın daha çok dış görünüşüyle, fiziki yapısıyla alakalı şeyler için kullanılırken, *“davranışların kaynağı”* anlamına gelen *“حُلُقٌ/huluk”* kelimesi ise, insanın daha çok manevî dünyasıyla, iç âleminde var olan vasıflarıyla alakalı olarak kullanılmaktadır. Aslında her iki kelime de aynı anlama gelmektedir. Ancak aralarında şöyle latîf bir fark oluşmuştur: *“حَلَقٌ/halk”* kelimesi, insanın gözü ile görülebilen dış eşkâline, fizikî yapı ve sûretine; *“حُلُقٌ/huluk”* kelimesi ise basiretle idrak edilebilen kalbî davranışlarına, manevî yönlerine söylenir. Yani ikisi arasında sıkı ama latîf bir bağ vardır.

⁶ Teshîlu’n-Nazar ve Ta’cîlu’z-Zafer, sf. 5.

⁷ Sf: 113.

Cürcanî *rahimehullah'*ın yapmış olduğu bu tanım, kelimenin tam anlamıyla harikadır. Bu tanımı, hakkıyla anladığımıza emin oluncaya dek dikkatle ve ağır ağır okumamız gerekir. Çünkü bunun güzelce anlaşılmasıyla ahlâk etrafında dönen birçok problem de kendiliğinden ortadan kalkacaktır.

Bu tarifte bizim dikkatimizi çeken ve anlaşıldığında birçok problemi halledeceğini düşündüğümüz en önemli nokta, ahlâkî fiillerin herhangi bir düşünmeye ihtiyaç duymaksızın **“kendiliğinden”** ve **“kolaylıkla”** meydana geliyor olabilmesidir.

Bu, ahlâkın belki de en önemli esasıdır. Yani ahlâka taalluk eden bir fiil eğer insan tarafından kolaylıkla yapılabiliyorsa, o insan o ahlâkla bezenmiş, o ahlâka sahip olmuş demektir. Veya diğer bir deyişle o ahlâk onda artık sübut bulmuş, kökleşmiştir.

Bu, güzel ahlâk için de kötü ahlâk için de geçerli bir durumdur.

Yani bir insan, örneğin kolaylıkla malından harcama yapabiliyor ve bu noktada hiç düşünmeden adım atabiliyorsa, o insan İslam Şeriatı'nın övdüğü *“cömertlik ahlâkına”* sahip demektir. Velew ki yaptığı harcama çok az olsa ya da imkânsızlıklar nedeniyle hiç harcama yapamasa bile...

Yine bir insan şefkat ve acımayı gerekli kılan bir durumla karşı karşıya kaldığında, karşısındaki varlığın ne olduğuna bakmaksızın hiç düşünmeden ve kolaylıkla merhamet duyguları kabarıyor, ona acıyor ve bunun gereğini bir an olsun düşünmeden ortaya koyabiliyorsa, o insan *“merhamet ahlâkına”* sahip demektir. Velew ki elinden hiçbir şey gelmese bile...

Ve yine bir insan kendisini öfkelendirecek bir durumla karşı karşıya kaldığında, kolaylıkla ve nefsinin hiç zorlamadan tahammül gösterebiliyor ve öfkenin gerektirdiği davranışları sergilemiyorsa, o insan *“sabır ahlâkına”* sahip demektir.

Bu noktada örnekleri çoğaltmamız mümkün.

Olumsuz vasıflara da şunları örnek gösterebiliriz: Mesela bir insan, harcama yapması gerekli ve zaruri olan durumlarda nefsi ile sıkı bir mücadele yaşıyor, bin bir hesabın peşinde koşuyor ve iç dünyasında sürekli git-geller yaşayarak zoraki malından bir şeyler verebiliyorsa, o insan İslam Şeriatı'nın zemmettiği *“cimrilik ahlâkına”* sahip demektir; cömert değildir. Velew ki ara sıra harcamalar yapsa, velev ki dış görünüşüyle cömertmiş imajı verse bile...

Yine bir insan acımayı gerekli kılan bir durumla karşılaştığında karşısındaki varlığın ne ve kim olduğuna baktıktan sonra acıyıp-acımayacağına karar veriyorsa veya bu durumda merhamet duyguları hemen harekete geçmiyorsa ya da bunun gereğini bin bir tereddütten ve hesaptan sonra yapabiliyorsa, bu insan İslam'ın yerdiği *“zulüm ahlâkına”* sahip demektir; merhametli değildir. Velew ki ara sıra varlıklara acısa, ara ara *“şefkat gözyaşı”* dökse bile...

Ve yine bir insan sinirlenmeyi ve gazabı gerekli kılan bir durumla karşı karşıya kaldığında öfkesine sahip olamıyor, kızıyor, bağıyor, çağırıyor ya da zoraki öfkesini kontrol altına alabiliyorsa, bu insan da İslam Şeriatı'nın kötülediği *“öfke ahlâkına”* sahiptir; sabırlı değildir. Velew ki ara ara bazı olaylara sabır ve tahammül gösterse bile...

Bu noktada da örnekleri çoğaltmamız mümkündür.

İşte anlattığımız bu şeylerden açığa çıkıyor ki, bir insanın güzel ahlâklı sayılabilmesi için güzel ahlâkın konusu olan şeyleri kolaylıkla, zorlanmadan ve çok rahat bir şekilde yapıyor olabilmesi esastır. Yine aynı şekilde bir insanın kötü ahlâklı sayılabil-

mesi için de kötü ahlâkın konusu olan şeyleri hiç zorlanmadan, kolaylıkla ve rahatça yapıyor olabilmesi esastır. Sözün özü, bir şeyi bir kere yapmak veya yapmamak ahlâk değildir. Bir şeyin bir insanda ahlâk haline dönüşmüş olabilmesi için artık onu kolaylıkla yapabiliyor olması şarttır. Zorlukla yapılan şeylerin o ahlâkla alakası yoktur.

Şimdi gelin, kısaca bir muhasebe yapalım. Örneğin:

- ◆Birileri zulme maruz kaldığında hemen tepki verebiliyor musunuz?
- ◆Bir yetimi, bir mazlumu, bir cılız hayvanı gördüğünüzde acıma duygularınızın galeyana gelmesinden ötürü sözcükler boğazınızda düğümleniyor, gözyaşlarınız göz kapağından dışarı fırlamak için sizi zorluyor mu?
- ◆İnsanların birisinin hakkını yiyip hukukunu çiğnediğini gördüğünüzde, tükürüğünüzü yutkunmakta zorlanıyor musunuz?
- ◆Birileri zâlimlik ettiğinde hemen karşlarına dikilebiliyor musunuz?
- ◆Birileri bilmeden hakkınıza tecavüz ettiğinde veya istemeden saygısızlık yaptığında gereğini yapmaya gücünüz yettiği halde affedebiliyor musunuz?
- ◆Eşinizin, dostunuzun, akrabalarınızın eziyetlerine tahammül gösterebiliyor musunuz?
- ◆Öfkelendiğinizde hemen sinirinizi kontrol altına alıp sabredebiliyor musunuz?
- ◆Ailenize, çoluk-çocuğunuza, akraba ve komşularınıza kolaylıkla izzet-i ikramda bulunabiliyor musunuz?
- ◆İffetsiz görüntüler gördüğünüzde hayânınız müsaade etmediğinden hemen yüzünüzü çevirebiliyor musunuz?
- ◆Ahlâksızca teklifler sunulduğunda hiç düşünmeden “hayır” deyip reddedebiliyor musunuz?
- ◆Yalan söylemeniz istendiğinde bir an bile beklemeden “asla” diyebiliyor musunuz?
- ◆Birileri küfredip sövdüğünde utancınızdan dolayı karşı koyabiliyor veya o ortamı hemen terk edebiliyor musunuz?
- ◆En zor anlarda dahi doğru söylemeyi adet edinmiş misiniz?
- ◆Kardeşlerinize her daim tebessüm atmayı becerebiliyor musunuz?
- ◆İyilik yapıldığında kolaylıkla teşekkür edebiliyor musunuz?
- ◆İnsanlara tevazu ile davranabiliyor musunuz?
- ◆Hak sahiplerine haklarını bir an olsun tereddüt etmeden iade edebiliyor musunuz?
- ◆En yakınınız bile olsa adaletle karar vermeyi becerebiliyor musunuz?⁸

⁸ Bu soruları dikkatlice değerlendirdiğimizde ahlâkî açıdan ne kadar eksik olduğumuzu hemen fark ediyoruz. Büyüklerimizin, davetçilerimizin, öncü şahsiyetlerimizin ve hatta âlimlerimizin bile –maalesef– bu noktada sınıfı “takterle” geçemediklerine şahitlik ediyoruz. Buradaki şeyleri biz yazdığımız için sanki dört dörtlük bunlara riayet ettiğimiz gibi bir şey algılanmamalı; biz de bu konularda zaaf lar yaşıyor, sıkıntılar çekiyor, sürekli bir mücadele içerisinde eksikliklerimizi tehzip edip düzeltmek için boğuşup duruyoruz. Rabbim, başta nefsim olmak üzere tüm kardeşlerimize, âlimlerimize, hocalarımıza, davetçilerimize, eşlerimize, çocuklarımıza güzel ahlâkla bezenmeyi nasip etsin ve bu ahlâk ilkelere hayattımızda uygulamayı son derece kolaylaştırsın. Allahumme âmîn.

Evet, tüm bunları rahatlıkla ve hiç zorlanmadan yapabiliyorsanız, en ufak bir şüpheniz olmasın ki siz Allah'ın sevip razı olduğu ahlâklı kullardansınız. Ama bunları veya bunlar içerisinden bazı maddeleri yaparken zorlanıyorsanız veya yapamıyorsanız zorlandığınız ve yapamadığınız oranda ahlâk eksikliğiniz var demektir. Bu durumda hemen teşhis koyup tedavisine başlayın. Ve bir an önce onu Allah'ın razı olacağı kıvama getirmek için gayret edin. Unutmayın ki bu hastalıkları tedavi etmek için çabalamak, Allah yolunda cihadın bir parçası olduğu gibi, bu noktada harcanan tüm emekler de cihad kadar değerli ve makbul sayılır. Kendilerinde bulunan sıkıntıları def etmek için nefisleriyle cihad edemeyenler, harp meydanlarında kendilerine eziyet veren düşmanlarıyla asla cihad edemezler. Etseler de mutlaka yenilirler. Şu halde ahlâkımızı güzelleştirmek için ciddi bir cihad ortaya koymamız kaçınılmazdır; aksi halde kendisiyle şimdi cihad etmediğimiz kötü vasıflar, yarın gerçek harp meydanlarında bize galebe çalarak İlahî yardımı bizden uzaklaştıracaktır.

Selef Nezdinde Ahlâkın Tanımı

Üst başlıkta kısaca ahlâkın sözlük ve ıstılah anlamını ve özetle bunun nasıl anlaşılması gerektiğini izah etmeye çalıştık. Burada ise Selef'ten bazı âlimlerimizin, ahlâkın sözlük ve ıstılah anlamından daha ziyade, genel bir bakış açısıyla ahlâka dair yapmış oldukları farklı ama hoş birkaç tanımı zikretmek istiyoruz. Ta ki bu sayede fayda artsın, kalplerimiz şenlensin ve ahlâkın ne kadar hoş bir vasıf olduğunu iliklerimize kadar bir kere daha derinden hissedelim.

İşte sana o tanımlardan bazıları:

► Hasan-ı Basrî *rahimehullah*'a “güzel ahlâk nedir?” diye soruldu. O da, bu soruya:

كف الأذى وبذل الندى ، وطلاقة الوجه

“(İnsanlara) eziyet vermekten uzak durmak, bolca ikramda bulunmak ve güler yüzlü olmaktır” diyerek cevap verdi.⁹

Görüldüğü üzere Hasan-ı Basrî *rahimehullah*, ahlâkı bu üç değerli kelimeyle özetlemiştir. Size tavsiyemiz bu üç kelimeyi aklınızda tutmanız ve onu hiç unutmamanızdır. Şimdi bunları kısaca izah ederek, Tabiîn döneminde yaşayan insanların ahlâka nasıl bir anlam yüklediklerini anlamaya çalışalım.

❶ Bu üç maddenin ilki, “كف الأذى/insanlara eziyet vermekten uzak durmak”tır.

Bilinmelidir ki insanlara verilen eziyet –genel anlamda– üç şeyde olur:

a- Onların mallarında.

b- Onların canlarında, yani bedenlerinde.

c- Onların ırz ve namuslarında. Yani haysiyetlerini ve onurlarını zedeleyecek şeylerde.

Bir Müslümanın, eziyetin tüm bu alan ve mahallerinden uzak durması ve bu şekilde ahlâklı bir kul olduğunu ispatlaması gerekmektedir.

Yine insanlara eziyet vermenin birçok şekli ve sûreti vardır. Bu eziyet bazen “kalp”, bazen “dil”, bazen de “âzalar” ile olur.

Bunları maddelendirecek olursak;

⁹ el-Âdabu's-Şer'iyye, İbn Muflih, 2/216.

a- Kalp İle Eziyet. Bu; insanlara buğz etmek, onlara nefret beslemek, kin gütmek,¹⁰ haset etmek, çekememek, sahip oldukları güzelliklerin yok olmasını temenni etmek, onları hor ve hakir görmek, başlarına gelen musibetlere sevinmek gibi şeylerle olur. Tüm bunlar bir insanın, kalbi ile insanlara eziyet vermesinin sûretlerindedir.

b- Dil İle Eziyet: Bu; insanlara sövmek, küfretmek, hakarete bulunmak, lanet okumak, beddua etmek, hoşlanılmayan ağız şakaları yapmak, rencide edici sözler söylemek, neseplerine ve namuslarına dil uzatmak, arkalarından konuşmak, gıybet yapmak, laf getirip-götürmek, onları ispiyonlamak gibi şeylerle olur. Bunlar da bir insanın, dili ile diğer insanlara eziyet vermesinin şekillerindedir.

c- Âzalarla Eziyet: Bu da; insanları dövmek, darp etmek, rahatsız olacakları el şakaları yapmak, mallarını gasp etmek, eşyalarına kesik atmak, onları üzecek işlere koşuşturmak gibi şeylerle olur. Bunlar da bir insanın, azaları ile diğer insanlara eziyet vermesinin çeşitlerindedir.

İşte bir Müslümanın, Selef nezdinde hakiki anlamda ahlâklılardan sayılabilmesi için eziyetin tüm bu şekil ve versiyonlarından uzak durması ve bu sûretle ahlâkın üç sütunundan birisini ayağa kaldırması gerekmektedir.

Hasan-ı Basrî *rahimehullah* naklettiğimiz bu sözü ile tüm bu sayılanlardan uzak durmanın ahlâk kapsamında olduğunu ve ancak böyle kimselerin gerçek manada ahlâklı olabileceğini ifade etmiştir.

② Hasan-ı Basrî'nin tanımında zikrettiği ikinci madde, “بذل الندى/bolca ikramda bulunmak”tır.

“Bolca ikramda bulunmak” diye tercüme ettiğimiz “bezu'n-nedâ” ifadesi; cömertlikte sınırları zorlamak, çokça iyilik yapmak ve elden geldiğince ihsanda bulunmak demektir.

Birçok insan bunun sadece “mal vermekle” olacağını zanneder; oysa bu son derece kısır bir anlayıştır. Zira bazen insanların ihtiyaç duyduğu bir bilgiyi, bir ilmi, bir malumatı yaymak da iyilik ve ihsanda bulunmak kapsamındadır. Yine makam ve mansıpta yapılan cömertlik de bu kısma dâhildir. Şöyle ki: Kimi zaman insanlar, sahip olunan o makamın gücüne, yardımına, desteğine ihtiyaç duyar; kendilerini ona muhtaç hissederler. İşte o anda ihtiyacı olan o kimseleri meşru çerçevede bu makamdan mahrum bırakmamak ve o makamın gerektirdiği hayrı sonuna kadar onlara açmak kelimenin tam anlamıyla “bezu'n-nedâ”dır, yani cömertçe iyilik ve ihsanda bulunmaktır.

Yine ev taşımak, yükü ağır olana yardım etmek, zorda olana kolaylık sağlamak, darda olanın sıkıntısını gidermek, borçlulara süre vermek gibi beden ile yapılan fedakârlıklar da bu kapsamın altına girmektedir.

Buna göre mü'min bir insan bu tarz iyilik ve ihsanı bolca yapabilir olduğunda, o insan Hasan-ı Basrî nezdinde gerçek anlamda ahlâklı bir insandır. O bu sözüyle ahlâklı

¹⁰ Hemen belirtelim ki, buradaki “insanlar” lafzı ile kastımız tüm insanlar değildir; insanî ilişkiler içerisinde kendileri ile güzel geçinmemiz emredilen kimselerdir. Çünkü insanlardan bazıları vardır ki küfürleri, şirkleri ve İslam'a olan düşmanlıkları nedeniyle şer'an kin, nefret ve düşmanlığı hak etmektedirler. Onlara bu saydıklarımızı beslemek, günah olması bir yana, imanın bir rüknü, bir vecibesi ve en sağlam kulpuğdur. Dolayısıyla buradaki kastımızı “Kur'ân ve Sünnette buğuz ve düşmanlıkları gerekli görülmeeyen normal insanlar” şeklinde anlamak gerekir.

olabilmenin yolunun “bezlu’n-nedâ”dan, yani bolca ikramda bulunmaktan geçtiğini sarahaten ifade etmiştir.

③ Hasan-ı Basrî *rahimehullah*’ın tanımında zikrettiği üçüncü madde ise, “طلاقة الوجه/güler yüzlü olmak”tır.

“Güler yüzlü olmak” ifadesi ile kast edilen; bir mü'minin insanlarla karşılaştığında yüzünü ekşitmemesi, somurtkan durmaması, abus olmaması; aksine tebessüm etmesi, parlak ve güzel bir yüz ifadesi ile onlarla bir arada bulunmasıdır. Çünkü bu, onların kalbine huzur ve sevinç sokacak, kendilerini daha iyi hissetmelerine sebebiyet verecektir. Bu bile bir mü'minin sadaka sevabı kazanması için yeterli bir nedendir. Peygamber Efendimiz *sallallahu aleyhi ve sellem* buyurur ki:

“Kardeşinin yüzüne tebessüm etmen senin için bir sadakadır.”¹¹

İşte, Hasan-ı Basrî *rahimehullah* bu sözü ile gerçek anlamda ahlâklı olabilmenin diğer bir ipucunu bizlere vermiştir. Buna göre güler yüzlü ol(a)mayanlar, güzel ahlâklı da olamazlar!

► “Güzel ahlâk nedir?” sorusu Hasan-ı Basrî’den daha sonraları yaşamış olan Abdullah İbn-i Mubarek’e de sorulmuş, o da bu soruya Hasan-ı Basrî’ninkine küçük bir ilave yaparak şöyle cevap vermiştir:

طلاقة الوجه ، وبذل المعروف ، وكف الأذى ، و أن تحتمل ما يكون من الناس

“Güler yüzlü olmak¹², iyi işleri bolca yapmak, eziyet vermekten uzak durmak ve insanlardan gelen sıkıntılara tahammül göstermektir.”¹³

Görüldüğü üzere İbn-i Mubarek *rahimehullah*’ın tanımında “insanlardan gelen sıkıntılara tahammül göstermek” ilavesi vardır.

Gerçekten de bu ilave, ahlâk konusunda çok önemli bir yere haizdir. Çünkü insanların ezasına, cefasına, sıkıntılarına, yanlışlarına, gafletlerine, serkeşliklerine, vurdumduymazlıklarına, aldatmalarına, yarı yolda bırakmalarına... sabredip tahammül göster(e)meyenler, güzel ahlâktan nasiplerine düşen payı alamazlar. Böylelerinin gönülleri geniş olmadığı için İslam davasında hizmetkâr, cemaat arasında yönetici, ümmet arasında lider, aile efradı arasında idareci olmaları söz konusu olamaz. Zira bu yerlerde başı çeken bir konumda olabilmek için mutlaka insanların hatalarına karşı geniş gönüllü olmak, onları affedebilmek gerekmektedir. Tahammül eksikliği olanlar, bunu nasıl başarabilirler ki?

Bu nedenle ahlâk konusunda İbn-i Mubarek’in zikrettiği bu ilaveyi önemsemek ve onunla bezenmek için gayret göstermek gerekmektedir.

¹¹ Tirmizî rivayet etmiştir.

¹² Tirmizî’nin rivayetinde bu ibare “يسط الوجه” şeklinde naklediimiştir. Bkz: Sünenu’t-Tirmizî, 2005 numaralı rivayet.

¹³ Câmîu’l-Ulûmi ve’l-Hikem, İbn Receb el-Hanbelî, sf. 254. Tanımdaki ilave “Nadratu’n-Nâim fi Mekârimi Ahlâki’r-Rasûli’l-Kerîm” adlı eserde geçmektedir. Bkz. 5/1584. Ancak her ne kadar kitapta bu ilave İbn Receb’in “Câmîu’l-Ulûmi ve’l-Hikem” adlı eserine dayandırılrsa da biz bunun İbn Mubarek’e nispetini mezkûr kaynaktan bulamadık. Bu ilave, adı geçen kaynaktan Ahmed b. Hanbel’in sözü olarak aktarılmaktadır. Bkz. “Câmîu’l-Ulûmi ve’l-Hikem, sf. 254.” Bu alanda kaleme alınan birçok kaynaktan da aynı nispet yapılmaktadır; lakin dediğimiz gibi bu nispetin İbn Receb *rahimehullah*’ın kitabında İbn Mubarek’in sözü olarak geçtiği doğru değildir.

► “Güzel ahlâk nedir?” sorusu İmam Ahmed’e sorulduğunda ise şöyle cevap vermiştir:

أن لا تغضب ، ولا تحقد

“Kızmamam ve kin gütmemendir.”¹⁴

Diğer bir rivayette onun bu soruya tıpkı İbn-i Mubarek’in dediği gibi:

أن تحتمل ما يكون من الناس

“İnsanlardan meydana gelen (sıkıntılara) tahammül göstermendir” şeklinde cevap verdiği nakledilmiştir.¹⁵

► “Güzel ahlâk nedir?” sorusu Selef’ten farklı bazı simalara da sorulmuş, onlar da bu soruya şöyle cevap vermişler:

- ◆ İnsanlarla güzel geçinmek,
- ◆ Onlara kendini sevdirmek,
- ◆ Onların zelle ve kusurlarını affetmek,
- ◆ Kötülüklerine ve hatalarına sabretmek,
- ◆ Sövüp hakaret ettiklerinde aldırış etmemek,
- ◆ Merhametli olmak,
- ◆ Hayâ ile bezenmek,
- ◆ Kibirlenmemek,
- ◆ Şiddet göstermemek,
- ◆ Öfkelenmemek; şayet öfkelenirse o öfkeyi hemen Allah için yutabilmek,
- ◆ Azarlamamak,
- ◆ Az konuşmak,
- ◆ Boş işlerden yüz çevirmek...¹⁶

Bu cevapların hepsi haklı ve her biri ahlâkın tanımı içerisine girmektedir. Ama bunların bazıları ahlâkın asılları iken, bazıları fûrularıdır.¹⁷ Bu ikisi arasında bazı farklar vardır. Yeri gelince bunları göreceğiz inşaallah.

Ahlâka Ara Sıra Muhalefet Etmek

Ahlaksızlık Sayılır mı?

Bir ahlâkın insanda ahlâka dönüşmüş olması için onun kolaylıkla yapılabilir olması şarttır, dedik ve kolaylıkla yapılmayan şeylerin kişide kökleşmiş bir ahlâk olmadığını ifade etmeye çalıştık. İşte laf buraya gelince sanırım sizin de aklınıza şu soru takılmıştır: Acaba ara sıra ahlâkımıza ters düşecek işleri yapsak, bu da ahlâksızlık olur mu? Veya böylesi bir kimse ahlâksız sayılır mı?

Soruyu isterseniz biraz daha anlaşılır hale getirelim: Yani insan hiç mi kızmamalı, hiç mi öfkelenmemeli, hiç mi kötü konuşmamalıdır? Arada sırada kızsam, öfkelensem,

¹⁴ Tuhfetu’l-Ahvezî, 5/414.

¹⁵ Câmiu’l-Ulûmi ve’l-Hikem, İbn Receb el-Hanbelî, sf. 254.

¹⁶ Bu maddelerin bir kısmı “Nadratu’n-Nâim fî Mekârimi Ahlâki’r-Rasûli’l-Kerîm” adlı eserden iktibas edilmiştir. Bkz. 5/1584.

¹⁷ Ahlâkın asılları ve fûruları hakkında ilerleyen başlıklarda inşaallah detaylı bilgi verilecektir.

cimrilik yapsa, bağırrsa, kötü söz söylese, tahammülsüzlük etse vs. bu, o insanı ahlâksız yapar mı?

Bu soruya bu konuda kalem oynatan yazarlarımız şöyle cevap vermişlerdir:

Eğer kişi sürekli değil de nadiren yanlış bir davranış sergiliyorsa, her ne kadar o davranış haddi zatında yanlış olsa da bu, o kişiyi büsbütün ahlâksız yapmaz. Çünkü bir şeyin bir insanda ahlâk olabilmesi için onu artık kolaylıkla, hiç zorlanmadan ve her an yapabiliyor olması gerekir. Oysa bu adam ahlâka muğayir olan bu davranışını bir seferlik veya nadiren olacak şekilde yapmıştır. İşte bundan dolayı, her ne kadar o davranışı haddi zatında yanlış olup ahlâka ters düşse de böylesi bir kimse hemen ahlâksızlıkla yaftalanmaz, kendisine “bu ahlâksızdır” denilmez. Ta ki bu davranış onda kolaylıkla yapılabilir hale gelene dek...

Buna göre, her zaman değil ama ara sıra öfkelenen, bazen kızan, kimi özel durumlarda sesi yükselen, çok bunaldığında yanlış sayılan bazı davranışlar sergileyen bir kişi, İslam literatüründe “ahlâksız” değildir.

Siz bir şeyi yaptığınızda, onu nasıl yaptığınıza ve yaparken zorlanıp zorlanmadığınıza bakın. Bunu hem olumlu vasıflar hem de olumsuz vasıflar için uygulayın. İşte o zaman ahlâkla alakalı durumunuzu kendiniz tespit eder, ahlâklı olup-olmadığınıza bizzat siz karar verirsiniz.

Bazen sahabe içerisinde bile yapılmaması gereken işleri yapan, söylenmemesi gereken sözleri söyleyen, kızılmaması gereken durumlarda kızan insanlar çıkmıştır. Mesela bir defasında Yahudiler Peygamberimiz *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna girmişler ve girerken “*es-selamu aleykum*” demek yerine, “yok olasıca!” anlamına gelen “*es-sâmu aleykum*” demişlerdi. Bunu duyan Aişe validemiz çok öfkelenmiş ve onlara lanet etmeye başlamıştı. Onun bu öfkeli ve lanetçi tavrını gören Efendimiz: “*Hayırdır ey Aişe, ne yapıyorsun?*” diyerek ona öfkesinin sebebini sormuş, o da “Ne dediklerini duymuyor musunuz ya Rasulallah?” diye karşılık vermişti. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara nasıl cevap verdiğini Aişe annemizin anlamadığını fark edince: “*Sen benim onlara ne dediğimi duymadın herhalde? Ben de onlara ‘Sizin de üzerinize olsun’ diyerek cevap verdim*” buyurmuş, sonra da Aişe annemizin tavrının yanlış olduğunu, orada hemen öfkelenmemesi gerektiğini şu sözleri ile dile getirmişti:

مَهْلًا يَا عَائِشَةُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الرَّفْقَ فِي الْأَمْرِ كُلِّهِ

“Hemen kızma ey Aişe! Şüphesiz Allah her işte yumuşaklıkla davranılmasını sever.”¹⁸

Görüldüğü üzere Aişe annemiz burada Rasûlullah'ın değerlendirmesine göre kızılmaması gerektiği halde kızmıştı. Lakin onun bu öfkelenmesi onu ahlâksız yapmadığı gibi, böyle anılmasına da sebebiyet vermedi.

Buna bir örnek daha verelim: Uyeyne b. Hısn *radıyallahu anh*, Müellefe-i Kulup'tan, yani kalpleri İslam'a ısındırılarak dine girenlerden biri idi. Bir ara Medine'ye gelip yeğeni Hurr b. Kays'a misafir olmuştu. Bu zat, huyu ve ahlakî yapısı itibarıyla Sahabe içerisinde kendisiyle anlaşılması oldukça zor olan kimselerdendi. Yeğeni Hurr b. Kays *radıyallahu anh* ise, onun tam tersine muhteşem bir ahlâka sahipti ve ilmî yeteneklerinden dolayı genç yaşına rağmen Hz. Ömer'in istişare heyetine katılmayı başarabilmişti. Onun bu konumu nedeniyle Uyeyne b. Hısn, yeğeni Hurr b. Kays'a:

¹⁸ Buharî rivayet etmiştir.

–Yeğenim! Senin halife yanında önemli bir yerin vardır. Beni kendisiyle görüştürsene, dedi.

Hurr *radiyallahu anh* da onun ne yapacağını hiç düşünmeden Hz. Ömer’den izin aldı. Uyeyne Ömer *radiyallahu anh*’ın yanına girince:

–Ey Hattâb’ın oğlu! Allah’a yemin ederim ki sen bize fazla bir şey vermiyor, aramızda da adaletle hükmetmiyorsun, dedi.

Bu söz Hz. Ömer’i oldukça öfkелendirdi ve sırf bu sözünden dolayı Uyeyne’nin üzerine yürüyüp onun canını yakmak istedi.

Tam o arada Hurr b. Kays devreye girdi ve:

–Ey mü'minlerin emiri! Allah, Peygamberine “*Af yolunu tut, iyiliği emret ve câhillerden yüz çevir*”¹⁹ buyuruyor. Benim bu amcam da câhillerdendir, dedi.

Hurr *radiyallahu anh* bu âyeti okuyunca Hz. Ömer, öfkesine hâkim oldu ve Uyeyne’yi cezalandırmaktan vazgeçti. Çünkü Ömer *radiyallahu anh*, Allah’ın kitabına son derece bağlı idi.²⁰

Bu rivayette de aslında söylenen yanlış sözlere hemen kızılmaması gerektiği halde, Ömer *radiyallahu anh*’ın aşırı bir şekilde kızdığını ve neticesinde karşısındaki sahabîyi cezalandırmaya teşebbüs ettiğini görüyoruz. Hz Ömer’in anlık bu tepki ve kızgınlığı onu ahlâksız yapmadığı gibi, böyle anılmasına da sebebiyet vermedi. Çünkü –üstte de dediğimiz gibi– bir insanın ahlâksız olabilmesi için bir şeyi sürekli ve kolaylıkla yapabilir olması gerekiyordu.

Bu noktada ahlâkın farklı konuları üzerinden sahabeden nakledilen daha onlarca örnek zikretmek mümkündür.

Demek ki bazen biz de kızılmaması gereken bir yerde kızabilir, yapmamamız gereken bazı yanlış davranışları yapabiliriz. Bunları ara sıra aslında yapmak istemediğimiz halde yapmamız bizi ahlâksız kılmayacağız gibi, böyle kabul edilmemizi de gerektirmez.

İşte burası gözden kaçan ve belki bazen yanlış değerlendirilen bir noktadır. Bazen insanlar öfkелendiğinde, yanlış bir şeyler söylediğinde veya ahlâka muhalif bazı tutumlar sergilediğinde hemen seni ahlâksızlıkla itham ederler. Oysa bu doğru değildir; ahlâksız olabilmek için bunu sürekli hale getirmek ve kolaylıkla yapabilir olmak gerekir.

Söz buraya gelince hemen altını çizelim ki, bu cümlelerimizden “ara ara yanlış şeyler yapabiliriz” şeklinde yanlış bir çıkarım yapmak doğru olmaz; zira bu bir istisnadır ve istisnalardan anlam çıkarıp üzerine bazı şeyleri bina etmek, ya kalplerinde eğrilik olanların ya da art niyetlilerin işidir. Temiz kalplerin böyle şeyler yapması asla söz konusu olmaz. Onlar, istisnalar üzerine genel hükümlerin bina edilmeyeceğini bilir ve asıl hükme râm olup istisnaları yerinde ve miktarınca kullanırlar.

Burada son olarak bir noktaya daha dikkat çekip başlığımızı sonlandıralım: Bir insan, İslam tarafından güzel sayılan bir ahlâka sahip iken yaşadığı çevrenin, olayların, insanların veya ortamların etkisiyle bu ahlâkına ters düşecek bir şeyi artık sürekli

¹⁹ 7/A’raf, 199.

²⁰ Buhârî rivayet etmiştir. Aslı için bkz: 4642.

yapmaya başlarsa, bu, onda var olan o güzel ahlâkı zamanla²¹ bozacaktır. Mesela aslen sabırlı olan ve öfkesini kontrol altına almayı kolaylıkla becerebilen bir insan, zamanla öfkeye açılan kapıları zorlar ve kızmayı gerektiren bir durumla karşılaştığında sabretmek yerine öfkelenmeyi, tahammül yerine de tepkiyi tercih ederse, bu çok kısa bir süre sonra onda ahlâka dönüşecek ve sabırlı olan o şahıs artık –istese de istemese de– öfke ahlâkıyla ahlâklanmış olacaktır.

Yine örneğin aslen cömert olan ve başkalarıyla mal paylaşmayı kolaylıkla becerebilen bir insan, zamanla cimriliğe meyledip harcanması gereken yerlerde bile vermek yerine elde tutmayı tercih ederse, bu tutum çok kısa bir süre sonra onda ahlâka dönüşecek ve aslen cömert olan o şahıs artık cimrilik ahlâkıyla ahlâklanacaktır.

İffetli birisi için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Adam aslında çok utangaç ve hayâlidir. Müstehcen şeylere, yanlış tekliflere, uygunsuz söz ve hareketlere karşı kalbinde müthiş bir utanma duygusu, çok hoş bir hayâsı vardır. Ama bu şahıs kalbinde var olan bu duyguyu köreltir ve zamanla uygunsuz olan bu işlere yönelirse, aradan fazla geçmez bu hayâsızlıklar artık ona normalmiş gibi gelir ve bir daha bu tür şeylerden dolayı kalben utanç hissetmez.

Bu sayılanlar, olumludan olumsuzu doğru meyle yönelik misallerdir. Bunun tam zıttı misaller de verebiliriz. Örneğin adam çok öfkeli. Normal şartlarda öfkesini kontrol altına almayı beceremez. Ama bu şahıs değişime karar verir, sabırlı olması gerektiğine inanır ve öfkeleneyeceği bazı olaylarda da bu inancı gereği sabır gösterirse, artık sabır yavaş yavaş o insanda ahlâka dönüşür. Bu tarz antrenmanlarla kişi sabır ehli birisi olabilir.

Cimri, iffetsiz, kindar, hasetçi, kibirli, kendini beğenmiş, zalim, gaddar, hak yiyen... insanlar için de aynı şeyleri söyleyebiliriz.

İşte bu anlattığımız meselede önemli olan husus, bir şeyi sürekli yapmaya endekslenmek veya kalpte sürekli yapma niyeti ve eğilimi taşımaktır. Kişi, bu niyeti gönlünde bulundurduğu sürece artık o şey onda çok kısa sürede “alışılmış huy” olarak kendisini gösterecektir. Zaten ahlâk dediğimiz şey de bu değil midir?

Bu nedenle, olumlu veya olumsuz bir ahlâka sahip olmak istiyorsanız yapacağınız en mühim şey onu sürekli yapmaya kendinizi alıştırmanızdır. Bunu becerdiğinizde artık o şey sizde ahlâk olarak kendisini dışa vuracaktır. Velew ki siz istemerseniz bile...

Faruk Furkan

²¹ Uzmanların belirttiğine göre bir insan, kendisinde var olan olumlu veya olumsuz bir huyu değiştirmek istiyorsa veya diğer bir ifadeyle bir şeyi bilinçaltına sokarak artık ona sahip olmayı arzuluyorsa, 6 ila 21 gün arası o şeye düzenli bir şekilde devam etmesi gerekmektedir. Yani kimi insanlar bu yeni huya 6 gün içerisinde alışıp sahip olabilirken, kimileri ise buna 21 güne kadarki süre zarfında alışıp sahiptir. Bu nedenle iyi veya kötü hangi huya sahip olmak istiyorsanız, bu süre zarfında onun üzerinde durun. Neticesinde göreceksiniz ki o şey artık sizde huya dönüşmüştür. Bir süre kendinizi sövmeye alıştığınız veya söven birilerine üç-beş gün takılın, istemerseniz bile artık siz de sövmeye başlarsınız. Buna mukabil ilmi, zikri, cihadı, infakı vs. dilinize dolayın yahut bunları seven ve her daim gündem eden insanlarla bir süre haşır-neşir olun, istemerseniz de artık siz de bu hayırlı amelleri konuşmaya ve gündem etmeye başlarsınız. İşin özü, bir şeyi bir müddet yapmakta saklıdır. Bunu yapanlar kısa sürede ona sahip olurlar.